

บทที่ 1

บทนำ

ความสนใจแรกเริ่มของผู้เขียนในการศึกษาวิจัยหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ เนื่องมาจากการที่ผู้เขียนคลุกคลีอยู่กับเอกสารของมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ ซึ่งเก็บรักษาไว้ที่หอจดหมายเหตุ มหาวิทยาลัยพายัพ จังหวัดเชียงใหม่ และในฐานะผู้เขียนเป็นเจ้าของหน้าที่วิจัยประวัติศาสตร์คริสตจักรของสภาคริสตจักรในประเทศไทย ซึ่งเป็นองค์กรคริสต์ศาสนานิกายโปรเตสแตนต์ ที่สืบทอดมรดกการเผยแพร่คริสต์ศาสนาของมิชชันนารีที่เข้ามาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 การศึกษางานวิจัยเกี่ยวกับบทบาทของมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ในประวัติศาสตร์ไทยที่ผ่านมาทำให้มองเห็นปัญหาว่ายังมีการใช้เอกสารของมิชชันนารีค่อนข้างจำกัด และเอกสารของมิชชันนารีที่ใช้ศึกษาส่วนใหญ่เป็นเอกสารชั้นรอง และปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่งคือความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดหรืออุดมการณ์ของมิชชันนารีของผู้วิจัยที่ผ่านมา ยังไม่อาจเข้าใจแนวคิดของมิชชันนารีได้อย่างแท้จริง การนำเสนองานวิจัยเกี่ยวกับเรื่องนี้จึงเป็นการเสนอบทบาทที่เห็นได้ทั่วไปภายนอก ทั้งที่ความคิดของกลุ่มคนต่างสังคม ต่างวัฒนธรรมและต่างศาสนาต่างเช่นพวกมิชชันนารีเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งในการผลักดันพฤติกรรมและการเสนอบทบาทของคนเหล่านี้ในสังคมไทย ดังนั้นความเข้าใจแนวคิดของมิชชันนารีอย่างชัดเจนนับเป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยให้การศึกษาทางประวัติศาสตร์ในขอบข่ายนี้มีความละเอียดลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น

อนึ่ง ความสนใจของนักประวัติศาสตร์ต่อการศึกษาบทบาทของมิชชันนารีในสังคมไทยนั้น ยังมีค่อนข้างจำกัด ดังจะเห็นได้จากการนำเสนอการศึกษาเรื่องนี้ทางวิชาการโดยนักวิชาการไทยครั้งแรกในปี พ.ศ.2495 ซึ่งเป็นบทความเกี่ยวกับบทบาทส่วนหนึ่งในเมืองไทยของนายแพทย์แดน บีช บรัดเลย์ มิชชันนารีโปรเตสแตนต์ที่มีชื่อเสียงในประวัติศาสตร์ไทย ต่อมาอีกสิบสองปี(พ.ศ.2507) จึงมีงานวิจัยที่เป็นวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับบทบาทของมิชชันนารีในสังคมไทยเล่มแรก และอีกสิบแปดปีต่อมา(พ.ศ.2525) ปรากฏงานวิจัยเกี่ยวกับเรื่องนี้เล่มที่สอง โดยเป็นการเสนองานต่อเนื่องและขยายช่วงเวลาของการศึกษาต่อจากเล่มแรก รวมทั้งงานวิจัยเฉพาะเรื่องที่กำลังอ้างถึงบทบาทของมิชชันนารีเฉพาะด้าน(พ.ศ. 2527)* ช่วงเวลาของความสนใจศึกษาที่ห่างกันเช่นนี้สะท้อนให้เห็นถึงการขาดแหล่งข้อมูลของมิชชันนารีที่จะกระตุ้นความสนใจของนักวิชาการให้หันมาสนใจต่อการศึกษาเรื่องนี้อีก หรืออาจ

*รายละเอียดที่เป็นความรู้เกี่ยวกับการศึกษาบทบาทของมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ในสังคมไทย ปรากฏในบทที่ 2

เป็นเพราะเกิดความรู้สึกในหมู่นักวิชาการไทยว่า การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่องนี้ที่ผ่านมามีความสมบูรณ์
ไม่มีประเด็นทางประวัติศาสตร์ใหม่ ๆ ที่จะศึกษาต่อไปอีกแล้ว

ข้อจำกัดและเงื่อนไขของการศึกษาบทบาทมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ในประวัติศาสตร์ไทย
ที่สะท้อนจากจำนวนงานวิจัยและช่วงเวลาของการนำเสนอแต่ละเรื่องที่ผ่านมาดังกล่าว คงไม่เป็นจริงใน
สถานการณ์ทางวิชาการปัจจุบัน เนื่องจากมีการเก็บรวบรวมเอกสารของมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ใน
ประเทศไทย ซึ่งเป็นแหล่งข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่สามารถค้นคว้าได้โดยสะดวก และมีข้อมูลชั้น
รองที่เป็นงานเขียนงานวิจัยของนักวิชาการต่างประเทศให้ศึกษาค้นคว้าได้มากขึ้น* อีกทั้งมีความ
เปลี่ยนแปลงด้านวิธีการและแนวคิดในการศึกษาประวัติศาสตร์ที่มีความก้าวหน้า สะเอียดลึกซึ้งยิ่งขึ้น
ทำให้ประเด็นการศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของมิชชันนารีเปิดกว้างและหลากหลาย ซึ่งควรที่จะมีการนำ
เสนองานใหม่ที่ทันต่อการเคลื่อนไหวทางวิชาการ ไม่ให้ปล่อยให้หยุดนิ่งหรืออยู่ในสภาพเฉื่อยชาดังที่
เป็นมา การนำเสนองานวิจัยใหม่โดยศึกษาในหัวเรื่องเดียวกันจึงเป็นอีกก้าวหนึ่งที่จะเป็นการแสดงให้เห็น
ถึงความก้าวหน้าของประวัติศาสตร์!

ดังนั้น การนำเสนอการศึกษาวิทยานิพนธ์เล่มนี้ จึงเป็นการนำเสนอบทบาทของมิชชันนารี
อีกครั้งหนึ่ง แต่จำกัดช่วงเวลาเฉพาะช่วงสมัยรัชกาลที่ 3 จนถึงสิ้นรัชกาลที่ 4 ซึ่งเป็นจุดเปลี่ยนทาง
ประวัติศาสตร์ไทย และมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ที่เข้ามาเผยแพร่คริสต์ศาสนาในช่วงสมัยนี้ ถือเป็น
ตัวแทนของตะวันตกที่มีบทบาทถ่ายทอดวัฒนธรรมและวิทยาการตะวันตกลงสู่สังคมไทยอย่างเห็น ได้ชัด
ทั้งยังเป็นช่วงสมัยที่มิชชันนารีปฏิบัติงานเฉพาะ ในกรุงเทพฯ และบริเวณภาคใกล้เคียงซึ่งเป็นศูนย์กลาง
ของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและมีขอบเขตการรับรู้การเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ในสมัยนั้นที่สามารถ
กำหนดได้ค่อนข้างชัดเจน

การนำเสนองานศึกษาครั้งนี้ จึงพิจารณาองค์ประกอบสำคัญของการศึกษาเป็นสี่ขั้นตอนคือ
ขั้นตอนแรกเป็นการสำรวจความรู้เกี่ยวกับบทบาทของมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ในประเทศไทยในงาน
ศึกษาประวัติศาสตร์ไทยที่ผ่านมาเพื่อความเข้าใจสถานการณ์ของการศึกษาเรื่องนี้ และนำเสนอสิ่งใหม่

*แหล่งข้อมูลของมิชชันนารีที่กล่าวถึงนี้คือ หอจดหมายเหตุ มหาวิทยาลัยพายัพ ซึ่งจัดตั้งขึ้น
ในปีพ.ศ.2521 เป็นแหล่งเก็บรักษาและบริการเอกสารของมิชชันนารีโปรเตสแตนต์และเอกสารของ
คริสตจักร สดาบัน หน่วยงาน ฯลฯ ในสังกัดสภาคริสตจักรในประเทศไทย

!สืบแสง พรหมบุญ, "สถานะของวิชาประวัติศาสตร์ในประเทศไทย," ใน สถานะของวิชา
ประวัติศาสตร์ปัจจุบัน (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523) หน้า 32.

เชื่อว่าจะเป็นประโยชน์ทางวิชาการมากขึ้น ขั้นตอนที่สองเป็นการศึกษาบริบทของสังคมไทยระหว่าง พ.ศ.2371-2411 อันเป็นช่วงที่สังคมไทยมีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงภายในด้านต่าง ๆ ซึ่งจะเป็นพื้นฐานช่วยให้เข้าใจสภาพเงื่อนไขของการรับวิทยาการตะวันตกที่เป็นกระแสของความเปลี่ยนแปลงใหม่ที่มีอิทธิพลมากยิ่งขึ้น ในช่วงสมัยนี้ ขั้นตอนที่สามเป็นการศึกษากระบวนการเผยแพร่คริสต์ศาสนาของมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ โดยเน้นการเคลื่อนไหว แนวคิดหรืออุดมการณ์ที่เป็นหลักปฏิบัติ และการมีทัศนคติต่อสภาพสังคมไทยซึ่งจะส่งผลต่อการแสดงพฤติกรรมและบทบาทของมิชชันนารีในสังคมไทยยุคร่วมสมัย และขั้นตอนที่สี่เป็นการศึกษาเพื่อชี้ให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างมิชชันนารีกับสังคมไทย ทั้งนี้เนื่องจากการปฏิบัติงานของมิชชันนารีนั้น จะปรากฏปฏิกริยาจากสังคมไทยที่เป็นการตอบรับและโต้กลับ อีกทั้งจากบริบททางประวัติศาสตร์ได้ชี้ให้เห็นว่าลักษณะบริบททางสังคมไทยขณะนั้นมีผลกระทบต่อพฤติกรรม บทบาท และความพยายามของมิชชันนารีในการเปลี่ยนสังคมไทยไปเป็นสังคมที่นับถือคริสต์ศาสนาอยู่ไม่น้อย จากนั้นจึงเป็นข้อสรุปที่จะชี้ให้เห็นถึงการเคลื่อนไหวทางประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ในช่วงสมัยนี้ที่เกิดจากการเข้ามาของมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ ซึ่งเป็นข้อสรุปและข้อเสนอแนะในการศึกษาประเด็นใหม่หรือศึกษาในช่วงเวลาและขอบเขตที่กว้างออกไป เพื่อความเข้าใจในเรื่องนี้อย่างกระจ่างชัดและเป็นประโยชน์ในทางวิชาการมากยิ่งขึ้น

ลักษณะการศึกษาและนำเสนอในที่นี้มีแนวโน้มเป็นประวัติศาสตร์เชิงความคิดของการเผชิญหน้าระหว่างกระแสความคิดทางวัฒนธรรมสองกระแสที่หล่อหลอมมาจากศาสนาและวัฒนธรรมต่างกัน ดังนั้นความเข้าใจแนวคิดแต่ละด้านจึงต้องใช้ข้อมูลและหลักฐานของแต่ละฝ่าย โดยการนำมาใช้นั้นได้ผ่านวิธีวิพากษ์ทางประวัติศาสตร์ที่จะช่วยให้เข้าใจถึงความสัมพันธ์ของความคิดตามลักษณะประเด็น ช่วงเวลา และสถานที่ แต่การศึกษาในที่นี้จะไม่วิเคราะห์เจาะลึกถึงทัศนคติที่ปรากฏในข้อมูลแต่ละฝ่ายว่าเป็นความเข้าใจที่ถูกต้องตรงกับความเป็นจริงซึ่งกันและกันหรือไม่ เพราะเป็นเรื่องนอกประเด็นและจะเป็นการศึกษาที่เกินเลยความคิดที่แท้จริงทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในหลักฐาน

อย่างไรก็ตาม การศึกษารายละเอียดทางประวัติศาสตร์ที่เป็นบริบททางสังคมไทยและมิชชันนารีในยุคร่วมสมัยทั้งหมด เป็นเรื่องที่มีความยุ่งยากไม่น้อย เนื่องจากข้อจำกัดด้านภูมิปัญญาของผู้เขียนเองและข้อจำกัดในด้านการศึกษาค้นคว้าเอกสารเพื่อเสนอภาพบริบททางสังคมที่วิเคราะห์จากเอกสารชิ้นต้นเป็นหลัก ปัจจุบันมีงานศึกษาทางประวัติศาสตร์ที่เสนอความรู้เกี่ยวกับสภาพทางสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่เป็นประโยชน์ในประเด็นศึกษานี้จำนวนไม่น้อย ทั้งงานวิจัยเดิมและการศึกษาวิเคราะห์ใหม่ที่ให้ภาพทางสังคมสมัยนี้ได้ชัดเจน ผู้เขียนจึงอาศัยเป็นแนวศึกษาและนำเสนอโดยชี้ให้เห็นถึงบริบททางสังคมไทยโดยรวม แต่กระนั้นก็ดี แม้ว่าผู้เขียนจะพยายามวิเคราะห์เพื่อให้

เห็นถึงสภาพทั่วไปของสามัญชน ซึ่งเชื่อว่ามิบทบาทต่อการตัดสินใจและการปฏิบัติของชนชั้นผู้ปกครอง ในการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่โดยส่วนใหญ่แล้วบริบททางสังคมไทยในช่วงสมัยที่ศึกษาจะเป็น บริบททางสังคมที่แสดงความคิดและการเปลี่ยนแปลงที่ปรากฏให้เห็นจากชนชั้นผู้ปกครองมากกว่า เนื่องจากงานศึกษาประวัติศาสตร์ของสามัญชนยังไม่อาจกระทำได้อย่างจริงจัง ด้วยเหตุที่การศึกษา ประวัติศาสตร์ไทยถูกครอบงำด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์กระแสหลักซึ่งเน้นบทบาทของชนชั้นผู้ ปกครองเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่สำคัญมานาน จึงค่อนข้างลำบากที่จะศึกษาถึงสภาพแท้ จริงทั่วไปของสามัญชน เพราะต้องใช้วิธีการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูล(ยังไม่ค่อยเป็นระบบและส่วนใหญ่ ไม่ใช้ข้อมูลที่เป็นลายลักษณ์อักษร) ซึ่งมีความยุ่งยากและจะต้องทุ่มเทเวลาเพื่อการศึกษาเฉพาะเรื่องนี้ ต่างหากอีกอย่างมาก

สำหรับการศึกษาแนวคิดและบทบาทของมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ในช่วงสมัยเดียวกันนี้ นอกจากจะต้องประสบกับปัญหาความเข้าใจข้ามวัฒนธรรมแล้ว มิชชันนารีที่เข้ามาในสมัยนี้มีคณะ สำคัญ 4 คณะคือ คณะอเมริกันแบพติสต์ คณะอเมริกันบอร์ตา คณะอเมริกันเพรสไบทีเรียน และ สมาคมมิชชันนารีอเมริกัน ซึ่งแต่ละคณะมีเอกสารรายงาน จดหมายของมิชชันนารี บันทึกประจำวัน งานเตรียมบทความ และบทความที่ส่งไปลงวารสารขององค์กรศาสนาในสหรัฐอเมริกาเป็นจำนวน มหาศาล และเกือบทั้งหมดเป็นลายมือของฉบับที่ก จึงเป็นไปได้ที่จะศึกษาเอกสารของมิชชันนารี อย่างละเอียดทุกคณะหรือทุกคน ได้ทั้งหมด ดังนั้นการศึกษาแนวคิดและพฤติกรรมของมิชชันนารีจึงใช้ งานศึกษาวิจัยของนักวิชาการต่างประเทศและนักวิชาการไทยที่ได้ศึกษาแนวคิดทางศาสนศาสตร์ของ มิชชันนารีโดยเฉพาะ² เป็นแนวทางในการศึกษา และใช้เอกสารชิ้นต้นของมิชชันนารียืนยันแนวคิด และข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ที่เป็นแนวคิดหลักซึ่งมีอิทธิพลสำคัญยิ่งต่อมิชชันนารี โดยการศึกษา เป็นภาพรวมของแต่ละคณะ และในที่นี่จะเห็นได้ว่าบทบาทของมิชชันนารีแต่ละคณะมีภาพเด่นที่ แตกต่างกันบ้างแต่ก็ไม่ใช่เป็นความแตกต่างอย่างสิ้นเชิง ทั้งนี้เนื่องจากต่างมีจุดมุ่งหมายเดียวกันและ วิธีการปฏิบัติของมิชชันนารียังมีลักษณะร่วมที่เด่นชัด เช่น การเข้าไปสั่งสอนคริสต์ศาสนาและแจกจ่าย หนังสือไบเบิลคำสอนตามแหล่งชุมชนต่าง ๆ การสร้างความสัมพันธ์อันดีกับชนชั้นผู้ปกครอง

2งานวิจัยของนักวิชาการไทยในเรื่องนี้มีเล่มเดียวคือวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกทางด้าน

ประวัติศาสตร์คริสตจักรของ Maen Pongudom เรื่อง "Apologetic and Missionary Proclamation: Exemplified by American Presbyterian Missionaries to Thailand (1828-1978), Early Church Apologists: Justin Martyr, Clement of Alexandria and Origen, and the Venerable Buddhadasa Bikkhu, a Thai Buddhist Monk-Apologist" (Ph.D. diss., University of Otago, 1979)

(โดยเฉพาะกับกลุ่มผู้นำหัวใหม่) และการเผชิญกับสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ในสังคมไทยที่มีส่วนทำให้มิชชันนารี ซึ่งเป็นชนต่างชาติได้ให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างคณะ และจะเห็นว่าแนวคิดหรืออุดมการณ์ของมิชชันนารีที่เข้ามายังเมืองไทยช่วงนี้เป็นแนวคิดแน่นอนตายตัวที่เป็นมรดกจากกระแสความคิดทางวัฒนธรรมของตะวันตกและเชื่อในความเหนือกว่าทางอารยธรรม ประกอบกับมิชชันนารีในสมัยนี้ส่วนใหญ่มีลักษณะการเปลี่ยนแปลงตัวบุคคลบ่อย ๆ มิชชันนารีที่เข้ามาใหม่จึงยังมีแนวคิดเดิมจากตะวันตกที่ได้รับการปลูกฝังจากองค์กรต้นสังกัดและได้รับข้อมูลเมืองไทยจากทัศนะของมิชชันนารีที่เข้ามาก่อน ซึ่งเชื่อในเรื่องการประกาศ 'สัจจะ' ของคริสต์ศาสนาต่อชนนอกริตอย่างแน่นอนตายตัว ดังนั้น มิชชันนารีใหม่จึงเข้ามาปฏิบัติงานในเมืองไทยโดยมีพื้นฐานความคิดที่ค่อนข้างตายตัวมาก่อนแล้ว จึงปรากฏการเปลี่ยนแปลงทางความคิดน้อยมาก หรือหากมีแนวคิดที่ไม่ลงรอยกันบ้างก็เนื่องมาจากพื้นฐานความคิดทางศาสนศาสตร์และประสบการณ์ของชีวิตที่แตกต่างกัน

วัตถุประสงค์ของการศึกษาหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์สำคัญ 2 ประการ คือ

1. เพื่อให้รู้ถึงมูลเหตุ แนวคิด และการปฏิบัติเพื่อเผยแพร่คริสต์ศาสนาของคณะมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ในสังคมไทย ระหว่าง พ.ศ.2371-2411 รวมทั้งการศึกษาบทบาทของมิชชันนารีในช่วงเวลาดังกล่าว
2. เพื่อวิเคราะห์รูปแบบของการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวแทนของแนวคิดและวัฒนธรรมตะวันตกกับตัวแทนของแนวคิดและวัฒนธรรมไทย รวมทั้งการรับวิทยาการตะวันตกของสังคมไทยในช่วง พ.ศ.2371-2411

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัยนี้คือทำให้เข้าใจถึงสาเหตุและแนวความคิดของมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ในการเข้ามาเผยแพร่คริสต์ศาสนาในสังคมไทยระหว่าง พ.ศ.2371-2411 และทำให้เข้าใจอย่างลึกซึ้งถึงกระบวนการทางประวัติศาสตร์ของสังคมไทยที่ถูกกระตุ้นให้รับและการรับวิทยาการตะวันตกในบริบทของประวัติศาสตร์ไทย อีกทั้งเป็นการเสนอข้อมูลใหม่ที่เกี่ยวข้องกับมิชชันนารีในวงวิชาการเพื่อประโยชน์ในการศึกษาต่อไป

วิทยานิพนธ์นี้ใช้ระเบียบวิธีทางประวัติศาสตร์(Historical Methodology) และแนวพินิจทางประวัติศาสตร์(Historical Approach) ทำการวิเคราะห์ข้อมูลด้านเอกสาร(Documentary Research) เป็นหลัก และนำเสนอผลการศึกษาแบบพรรณวิเคราะห์(A analytical Approach) โดยใช้เอกสารที่เป็นหลักฐานชั้นต้น(Primary Sources) ทั้งที่ได้ตีพิมพ์แล้วและยังไม่ได้ตีพิมพ์ เช่นจดหมาย รายงาน และงานเขียนของมิชชันนารีร่วมสมัยในหอ

จดหมายเหตุ มหาวิทยาลัยพายัพ รวมทั้งหนังสือจดหมายเหตุฯ (Bangkok Recorder) ที่ตีพิมพ์ใน สมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 เอกสารชิ้นต้นของไทยที่เกี่ยวข้อง เช่น เอกสารรัชกาลที่ 4 ที่ปรากฏ ในกองจดหมายเหตุแห่งชาติ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 กฎหมายฉบับของหมอบรัดเลย์ และงาน พิมพ์ซ้ำในหนังสือวชิรญาณ มิวเซียม(รัตนโกษ) และพระราชปุจฉาในชั้นกรุงรัตน โกสินทร์ตอนต้น และใช้เอกสารชั้นรอง(Secondary Sources) ได้แก่คำราที่ให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย ประวัติศาสตร์และแนวคิดของมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ วิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง งานเขียนและบทความ อื่น ๆ ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิเคราะห์เรื่องนี้ได้อย่างรอบด้าน

จากการศึกษาและนำเสนอวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ ได้ชี้ให้เห็นว่าบทบาทของมิชชันนารี โปรเตสแตนต์ในช่วงสมัยนี้ ได้กระตุ้นสังคมไทยให้รับแนวคิดแบบวิทยาศาสตร์ของตะวันตก ซึ่งการรับ แนวคิดนี้สอดคล้องกับแนวทางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่คลี่คลายเรื่อยมาตั้งแต่สมัยรัตน โกสินทร์ ตอนต้น มิชชันนารีเป็นผู้เร่งเร้าและเสนอวิทยาการใหม่ให้ชนชั้นผู้ปกครองสามารถเลือกสรรได้อย่าง กว้างขวางโดยมีสภาพปัจจัยด้านเศรษฐกิจ การเมือง และภูมิปัญญา เป็นตัวกำหนด การรับวิทยาการ ใหม่นี้ สะท้อนแนวโน้มในการสร้างความเจริญให้ทัดเทียมกับชาติตะวันตกโดยการรับประดิษฐกรรม รวมทั้งการรับคำอธิบายแบบวิทยาศาสตร์มาประยุกต์ใช้อธิบายกฎเกณฑ์ความรู้เดิม เพื่อยืนยันและ สร้างความเชื่อมั่นถึงความเป็นอารยประเทศเช่นเดียวกับชาติตะวันตก และสนองประโยชน์แก่ชนชั้น ผู้ปกครองทั้งในด้านการเมืองและสังคม

การศึกษาเรื่องนี้ กำหนดขอบเขตของเวลาที่ศึกษาในช่วง 40 ปี (พ.ศ.2371-2411) นับเป็น ช่วงเวลาที่สั้นและเป็นช่วงเวลาของความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยที่คาบเกี่ยวกับการเข้ามาของ มิชชันนารี ดังนั้นจึงต้องใช้ความพยายามอย่างมากในการศึกษาวิเคราะห์เพื่อให้การศึกษามีความ ละเอียดลึกซึ้ง แต่กระนั้นก็ดี ด้วยข้อจำกัดและปัญหาบางอย่างดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ทำให้ผู้เขียน ตระหนักดีว่า การศึกษาวิทยานิพนธ์เล่มนี้ยังเป็นขั้นแรกของการศึกษาประวัติศาสตร์ของมิชชันนารี โปรเตสแตนต์ในสังคมไทย ที่เป็นความรู้พื้นฐานและถือเป็นประสบการณ์ของการศึกษาวิจัยทาง ประวัติศาสตร์เพื่อนำไปใช้ศึกษาและเสนองานวิจัยในขอบข่ายประวัติศาสตร์ของคริสต์ศาสนิกาย โปรเตสแตนต์ในประเทศไทยต่อไป อย่างไรก็ตาม ความรู้และข้อเสนอจากการวิจัยครั้งนี้คงจะเป็น ประโยชน์ในวงวิชาการและเป็นพื้นฐานของความเข้าใจระหว่างวัฒนธรรม ที่จะช่วยให้มีการสร้างสรรค์ สิ่งที่ดีและเข้าใจถึงความเชื่อ ความศรัทธา ความมุ่งมั่น และความร่วมมือระหว่างชนต่างกลุ่มหรือต่าง ศาสนา ในสังคมส่วนรวมปัจจุบันมากยิ่งขึ้น